

Rákos

„Rákos! Rákos! hová lettél?
Szép hírből de kiestél!”

Lengyelországban a 16. század második felétől kezdődőleg nagyon gyakran megtörtént, hogy a nemesek érdekeiknek különösen a királlyal szemben való megvédése céljából szövetkezéseket hoztak létre. Ezen nemesi konföderációk fegyveres gyűléseinek a neve *rokosz* (olv. *rokos*) volt. Erről a szóról egy Albertrandi nevű lengyel történetíró már 1846-ban a következő magyarázatot adta: „Ez a szó eredetét a Pest mellett levő falutól veszi, ahol egykor a magyar királyokat rendetlenség közepette és fegyveres gyűlésen választották”.¹ De elmondja ezt Hüppe is lengyel alkotmány-történetében.² Ezekből kiindulva Divéky Adorján feltette, hogy a lengyel nemesség az érdekei megvédésének ezen módját a magyar nemességtől vette át; a 16. század elején t. i. tényleg volt néhány országgyűlés, amelyen a köznemesség a szokottnál kissé zajosabban bírálta a — főuri kormányzatot. Szabó Dezső ezért csakhamar rámutatott arra,³ hogy a magyar országgyűlések nem lehettek a lengyel nemesség fegyveres konföderációinak példaképei és azt is hangsúlyozta, hogy Divéky azon feltevésének, amelynek értelmében a magyarban is *rákos* lett volna a rendi országgyűlések neve, a legcsekélyebb alapja sincs. Szabó Dezső szerint a császári kancelláriából vehették át a *rakosz* > *rokosz* kifejezést a lengyelek; arra nézve ugyanis talált néhány adatot, hogy a császári kancelláriában tényleg *Rakusch* néven emlegették a magyar rendi országgyűlést. Ez az elnevezés szorítkozott valami félreértés következtében a császári kancelláriában keletkezhetett, de semmiesetre sem a német közhasználatból vehették át a kifejezést a császári kancellária tisztviselői, mert a magyarországi németek egy felvidéki adat szerint *Landtag*-nak nevezték a magyar országgyűlést. — Iványi Béla ezzel szemben hatalmas adattömegre támaszkodva kimutatta,⁴ hogy nem Ferdinánd király kancelláriájában gyártódott a *Rakusch* szó a magyar rendi országgyűlések megnevezésére, hanem a

¹ V. ö. Divéky Adorján, Magyar hatások a lengyel múltban. Békefi-émlékkönyv. 1912, 143. l., 4. j.

² Hüppe, A lengyel alkotmány története. 213.

³ Szabó Dezső, Rákosnak hívták-e Magyarországon az országgyűlést? Száz. 1914, 760—766.

⁴ Iványi Béla, Adalékok régi országgyűléseink *rákos* nevéhez. 1935. (Különlenyomat a Polner-émlékkönyvből, 1—16).

kancellária ezt a szót már a német közhasználatból vette át. És ezért felfogása szerint a német közhasználatból és nem a Habsburgok kancelláriájának írásbeli szóhasználatából került a *rokosz* szó a lengyelbe.

Így a történészek, akik azonban nem szereztek tudomást arról, hogy a lengyel *rokosz* és a német *Rakusch* szavak kérdésével a nyelvészek is foglalkoztak már. Ezért helyénvalónak látszik, hogy most a nyelvészek adatainak és fejtegetéseinek számbavételével próbáljuk megállapítani, hogy honnan kerülhetett a lengyelbe a *rokosz* szó, mert hisz — úgy látszik — ez a körülmény érdekelte legjobban történészeinket.

A lengyel *rokosz* szó származásáról a nyelvészek közül tudomásom szerint elsőnek Miklosich nyilvánított véleményét az „Etym. Wörterbuch der slaw. Sprachen“ c. művében (1886). Ő a lengyel szót „aufstand“ értelemben idézi (i. m. 280) más szláv nyelvekben előforduló megfelelőivel együtt, amelyek az ő nyomán a következők: orosz *rokoš* „aufruhr“, magyarországi kisorosz *rokoš* „lärm“ és *rakaš* „turba“, cseh *rákoš* „lärm“. Miklosich az egész szócsoportot a magyar *rakás* szóból származtatta. Ezt a magyarázatot a magyar nyelvészek közül Szarvas Gábor el is fogadta (Nyr. 1893, 280). Simonyi Zsigmond azonban rámutatott arra (Nyr. 1908, 280), hogy csak a kisorosz *rakaš* „turba“ szó származhatik a magyar *rakás* szóból, ellenben a többi szó a m. *Rákos* helynévből ered. Felfogását arra való hivatkozással is támogatta, hogy Schröer a felvidéki német nyelvjárásokról írott munkájában⁵ a *Rakosch*, *Raggusch* szót „országgyűlés“ jelentésben mint felvidéki német szót említi, (adatait azonban valószínűleg írott forrásokból merítette). Az „országgyűlés“ → „lárma“ jelentésfejlődés megvilágítására pedig Simonyi *zsinat* szavunkat idézte, amelynél hasonló jelentésfejlődés szintén bekövetkezett.

Simonyi ezen magyarázatának helyessége tekintetében semmi kétségünk nem lehet. A kérdés csupán az, hogy mely nyelvben, hol és mikor vette fel a magyar *Rákos* helynév az „országgyűlés“ jelentést, továbbá hogy mikor és mi módon honosodott meg ez a szó a lengyelben.

Először is meg kell állapítanunk, hogy Szabó Dezső véleménye, amely szerint a magyarországi németiség körében nem lett volna meg a magyar országgyűlésnek *Rakusch* elnevezése, a hivatkozott Schröer-féle adat szerint is nem helytálló.

⁵ Schröer, K. J.: Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ungarischen Berglandes, Wien, 1864.

De Bernolák és Palkowitsch szótárainak adatai szerint a tótban is megvan a *rákoš* szónak „magyar országgyűlés” jelentése. Sőt — úgy látszik — Szabó Dezsőnek az a felfogása sem helytálló, hogy a magyarban a *rákos* szó „országgyűlés” értelemben, amint azt Divéky feltette, sohasem lett volna használatos. A n g y a l Dávid ugyanis egy közlésében hivatkozott a Verancsics-féle évkönyvnek az 1515. évi eseményekről szóló helyére, amely szerint „végre egy *Rákost* títete László király, kire mind az egész Magyarország felgyűlének Budára, az *Rákos* mezeire, mind urak, nemesek, érsekek, pispékek... Mikoron imár az dolgot az *Rákoson* elvigezték volna...” (MNy. XI. 96). Persze ez az adat még nem jelentheti azt, hogy az egész magyar nyelvterületen meg lett volna a *rákos* szónak az „országgyűlés” jelentése. Ilyen értelemben valószínűleg csak a Felvidéken használták. Ott ugyanis — legalább is Érsekújváron — ma is használatban van a *rákos* szó „lármás gyülekezet” értelemben; gyerekeknek mondják: „Ne csimáljatok itt olyan *rákost*!”⁶ Ehhez az adathoz kapcsolódik P o t o c z k y L. közlése, hogy t. i. a hontmegyei Zebegény német nyelvjárásában „a *rákoš*! indulatos felkiáltás, ha gyermek vagy állat bóg, ordít.”⁷

Ezek szerint a *Rákos* helynévből származott *rákos* köznév a Felvidéken beszélt három nyelvben ma is megvan, de mindenesetre a tótban él a leggazdagabb jelentéstartalommal. A tótban ugyanis a „magyar országgyűlés” jelentésen kívül még a következő jelentései vannak a *rákoš* szónak: 2. „összejövetel” (Loos-Pechány); 3. „zenebona” (Bernolák); 4. „zaj, láрма” (Loos-Pechány); 5. „sokaság” (Bernolák). — Ez a körülmény mindenesetre azt tanúsítja, hogy ez a szó már régóta megvan a tótban, és az is nyilvánvaló, hogy mai jelentései a „zajos összejövetel” jelentésen keresztül a „magyar országgyűlés” alapjelentésből fejlődtek ki. A tót szó hangalakját illetőleg csak annyit jegyzek meg, hogy hosszú *ā*-val csak a nyugati tót nyelvjárásokban lehet meg, a keleti tót nyelvjárásokban ugyanis hosszú *ā* nincs.

Nehezebben érthető, a „*Rákos* helynév” → „magyar (rendi) országgyűlés” jelentésfejlődés. Abban mindenesetre igazat kell adnunk Szabó Dezsőnek, hogy ez a jelentésfejlődés csak valamilyen félreértés folytán következhetett be. Az pedig szintén kétségtelen, hogy ilyen félreértésre a magyarban semmi

⁶ Putnoky Imrétől szerzett értesülése nyomán közölte Simonyi (Nyr. 39: 427).

⁷ P o t o c z k y L.: A zebegényi német nyelvjárás. 1910, 47.

lehetőség nincs, lévén a *Rákos* helynév teljesen világos etimológiájú szó. Így tehát ez a félreértés vagy a (felvidéki) németek vagy a tótok nyelvében következett be. Az ugyanis nem valószínű, hogy valami különös véletlen folytán mindkét nyelvben körülbelül egy időben keletkezett volna egy magyar helynév használatának félreértése révén egy-egy mindkét nyelvben azonos jelentésű új szó. Ezek szerint az „országgyűlés” és „zajos gyülekezet” jelentésű *rákos* szó a felvidéki magyarság nyelvében is csak német vagy tót jövevényszó lehet.

Mivel a *rákos* szó a tótban él a leggazdagabb jelentéstartalommal, ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy először a tótok keresztelték el egy kis félreértés következtében a magyar rendi országgyűlést *rákos*-nak. A félreértés ilyenformán következhetett be: Képzeljük magunkat a 14. századba, amint egy felvidéki nemes épen hazafelé szekerezik tót kocsisával valamelyik rákosi országgyűlésről. Egy tót falu kocsmája előtt megállanak. A nemes bemegy az ivóba, a kocsis künn abrakoltatja a lovait. Lassankint gyülekeznek ám. köréje az atyafiak: ritka errefelé az utasember, pedig híreket csak tőlük lehet hallani. „Honnan jöttök” kérdi végre az egyik. „Pestről”. „Pestről? Aztán mi járatban voltatok ott?” „Hát a gazdám is oda volt tanácskozni az urakkal *Rákoson*”. „Mondjad már, aztán mit tanácskoztak az urak azon a *rákoson*?” „Hát tanácskoztak... Engem a *rákosra* már nem engedtek be. Az urak helye ott már véges-végig korláttal volt bekerítve”. „De valamit csak hallottál?” „Hallottam... persze, hogy hallottam, hogy olyan rettenetes kiabálást csináltak ott az urak. Azt hittem, hogy már az ég is leszakad bele”. „Tyű, a nemjóját! Hát igazán annyira kiabáltak? Vigyázzatok csak a szavamra, ennek a *rákosnak* majd megint csak a szegény ember adja meg az árát...”

Valami ilyesféle beszélgetésben születhetett meg tehát a „magyar rendi országgyűlés” jelentésű tót *rákos* szó. A tót szó hangalakja azt tanúsítja, hogy a tótok akkor vették át ilyen értelemben a magyar helynevet, amikor a magyarban az *u* > *o* hangváltozás már a hangsúlytalan szótagokban is bekövetkezett: a magyar helynév eredeti alakja ugyanis *Rákus* volt. — Ismeretes, hogy az *u* nyiltabbá válása a magyarban körülbelül 1200 körül kezdődött el és 1350 körül ez a folyamat már országszerte be is fejeződött, de csak hangsúlyos szótagokban. Hangsúlytalan szótagokban ugyanis az *u* > *o* hangváltozás már csak valamivel későbben következett be; ezért például a régi

Suprun névalak *Soprun*-on keresztül lett *Sopron*-ná. Ez a nyíltabbá válási folyamat természetesen nem mindenütt egy időben következett be az országban. Amnyi azonban az Okl. Sz. adataiból megállapítható, hogy a *Rákos* nevet először 1362-ben írták o-val és utoljára 1451-ben u-val.⁸ Ezek szerint a tótok a m. *Rákos* nevet legkorábban a 14. század második felében vehették át -oś végződéssel; a tótban ugyanis -uś > oś hangváltozás nem következett volna be. A magyar országgyűlés tót *rákos* elnevezés legkésőbb a 15. század második felében a németben is meghonosodott, ugyanis a brandenburgi örgrófok levéltárának egyik irata már 1497-ben *Rakusch* néven említi a magyar országgyűlést (v. ö. Iványi i. m. 4).

A n. *Rakusch* szónak -usch végződéséből még semmiesetre sem lehet arra következtetni, hogy a németek a tótokat megelőzve és tőlük függetlenül még a magyar *Rákus* névalakot vették volna át. A *Rakusch* szót t. i. a német íródéákok Iványi adatai szerint nemcsak -usch végződéssel, hanem -osch, -isch, -ysch végzésekkel is írták. Ez a körülmény azt tanúsítja, hogy a szó hangsúlytalan magánhangzóját ə-vel ejtették. Mivel ugyanis az ə hang jelölésére nem volt betű a latin ábécében, az íródéákok bizonytalankodtak, hogy milyen betűvel jelöljék ezt a hangot. Hagyományos írásmód e szó hangalakjának lejegyzésére nézve a 16. század elején nyilván még nem alakult ki, ami azonban azt is tanúsítja, hogy e szó ekkor még nem volt régi jövevény a német nyelvben. A németek a szót mindenestre akkor vették csak át, amikor nyelvükben már bekövetkezett az s > s és šx > š hangváltozás, mert különben a magyar és tót -š-nek nem -sch, hanem -s felelne meg a németben, amint ez így is van a vasmegyei n. *Raks* < m. R. *Rákus* helynév esetében.⁹ Ezen hangváltozások a nyugatmagyarországi németiség nyelvében 1350–1400 között következtek be, de valószínűleg a Felvidéken sem lényegesen korábban (a belső német nyelvterületen 1250 körül). Az Iványi közölte német alakváltozatok között akad ugyan néhány s-sel írott is (*Rakusium*, *Raggus*, *Recus*); ez az írásmód azonban valószínűleg az illető íródéákok latinoskodó buzgalmának tulajdonítható, bár elvileg nem volna lehetetlen, hogy ezeket az -s-sel írott alakokat korábban átvett és egyes helyeken megőrzött alakváltozatnak tekintsük. De sok

⁸ Körülbelül ugyanezt állapíthatjuk meg a Csánkiban található *Rákos* helynevekről is. A hunyadmegyei *Rákosa*-t például 1387-ben írják először *Rákosa*-nak és utoljára 1457-ben *Rakwsa*-nak.

⁹ V. ö. Moór Elemér, *Westungarn im Mittelalter*, 1936, 144.

valószínűsége ez utóbbi feltevésnek nincs.¹⁰ — Az idézett zebe-gényi n. *rakoš* indulatszó azonban valószínűleg nem a német-ben fejlődött a magyar országgyűlés régi német elnevezéséből, hanem újabb átvétel a tótból vagy a magyarból („Ne csináljatok itt olyan rákost!”) Ha ugyanis ez német fejlemény volna, akkor *rakš* szóalakot kellene hallanunk.

A lengyelben a mai *rokosz* szó eredeti alakja *rakosz* volt és Linde szótára szerint (adatok 1537-től a XVIII. sz.-ig)¹¹ következő jelentésekben volt, illetve van ma is használatban: 1. „ein aufstand des polnischen adels wider den könig und senat”; 2. „versammlung, zusammenkunft”; 3. „aufruhr, aufstand”; 4. „wappen”. A szó ezen gazdag jelentéstartalmából is nyilvánvaló, hogy a lengyel szó nem származhatik a magyar országgyűlésnek a németeknél használatos *rakš* elnevezéséből. Semmi valószínűsége sincs ugyanis annak, hogy a n. *rakš* szóalak *rakoš* alakban honosodott volna meg a lengyelben. Azután meg mit is érdekelhetette volna a lengyel népet a magyar rendi országgyűlés. Elképzelhetetlen, hogy a lengyelek a magyar rendi országgyűlés németektől, tótoktól vagy akár magyaroktól hallott nevét oly sűrűn emlegették volna, hogy ez az elnevezés nyelvükben meggyökerezhetett volna. Mert hogy a Felvidéken megforduló lengyelek hallhatták a magyar országgyűlés nevét, az nyilvánvaló, sőt erre nézve adatunk is van. Egy Czarnowski nevű lengyel ugyanis 1587-ből való feljegyzéseiben megemlíti, hogy „parlamentum, colloquium, congregationem coitionem *rakusz* apellant Ungari apud quos aliquamdiu sum commoratus” (Divéky i. h. 143). Ez a megjegyzés világosan tanúsítja, hogy a lengyelek a 16. században általában mégcsak a hírét sem hallották annak, hogy minek nevezik a magyar országgyűlést, mert hisz ha ez ismeretes lett volna, akkor Czarnowski sem tarthatta volna szükségesnek, hogy ezt megemlítsé.¹² De az is megállapítható ezen feljegyzésből, hogy

¹⁰ A német *Rakusch* szó a-j a több esetben e-vel és ä-vel is van írva az Iványi közölte adatokban. Ez az írásmód nem tekinthető torzításnak, hanem íródeák-etimológia terméke. A bajor nyelvjárásban ugyanis a régi a-ból o fejlődött, amely hangot azonban hagyományosan továbbra is a-val jelölték, a régi ä-ből pedig á lett az ejtésben, de azért hagyományosan e-vel és ä-vel írták. Ennek következtében a bajor nyelvjárást beszélő íródeákok nagyon sok esetben bizonytalanok voltak a homályos etimológiájú szavak és nevek a hangjának jelölése tekintetében, vagyis latin tudásuk alapján a-val is írták az ilyen a-t, de bajorosan e-vel és ä-vel is jelölték (v. ö. Moór i. h. 225).

¹¹ Idézi Kemene s Pál (MNy. 11, 33).

¹² A *rakusz* szóalakból arra következtettünk, hogy Czarnowski ezt a szót felvidéki németektől hallotta, mert hisz a szó magyar és tót

Czarnowski mégcsak nem is sejtette, hogy ez a szó azonos a lengyelben is használatos *rokosz* szóval; ez annál inkább is érthető, mert a *rokosz* szónak a lengyelben soha „országgyűlés” jelentése nem volt. Azt pedig különösen nem lehet belátni, miért nevezték volna el a lengyelek nemeseiknek a király és az udvar ellen irányuló fegyveres összecsődüléseit „magyar országgyűlés”-nek.

Megemlékeztünk arról, hogy a tótban a *rakoš* szónak a „magyar országgyűlés” jelentés mellett hamarosan fel kellett vennie a „zajos összejövetel” értelmet is, amelyből a szó mai jelentései származnak. Véleményünk szerint a tót szó ezzel a jelentéssel honosodhatott meg a lengyelben is, mert hisz a lengyelben is megvan a szónak „összejövetel” jelentése; vagyis ennek a szónak a lengyelben valószínűleg soha semmi köze nem volt a magyar rendi országgyűléshez. A nemesek fegyveres gyülekezéseit pedig valószínűleg azok keresztelték el először gúnyosan *rokosz*-nak, vagyis „zajos összejövetel”-nek, akik ellen az irányult, t. i. a királyi udvar főemberei. Arra ugyanis sok példa van, hogy valami gúnyos elnevezés valami intézményen rajta marad és komoly értelmet kap.

Divéký megemlékszik róla, hogy a lengyelben a *rokosz* szónak több származéka is van, amilyenek a *rokoszować* „felkelést szítani” és a *rokować* „tárgyalást folytatni valakivel” kifejezések. Hogy az első kifejezés tényleg a *rokosz* szóhoz tartozik, az nyilvánvaló, a *rokować* szót illetőleg azonban ezt már alaki szempontból is kizártnak tekinthetjük. Ez utóbbi szó ugyanis valószínűleg a szláv *rek-* „mondani” igető ablautos alakjának (*rok-*) származéka,¹³ és talán ehhez a tőhöz tartoznak a kisorosz *rokotaty* „lármázni”, meg az orosz *rokoť* „zúgás” és *rokotatb* „zúgni” szavak is. Esetleg ezen szavaknak a hatása alatt lett a lengyelben és a kisoroszbán a *rakoš*-ból *rokoš*: az -oš végződést t. i. a lengyelek és a kisoroszek képzőnek érezhették. Divéký szerint ugyan „a lengyel nyelv az idegen nyelvek első a betűjét többnyire o-ra változtatja át”. A cikkében közölt magyar jövevényszavak, mint *katana*, *czata*, *elearo* (előljáró), *palcat* (pálca) stb., azonban ezt az állítást semmiesetre sem támogatják.

alakja *rakoš* volt. Az Ungarus kifejezésből még semmiesetre sem következik, hogy lengyelünk ezt a szót magyaroktól hallotta volna, mert hisz ez a latin szó egyszerűen csak magyar állampolgárt jelentett.

¹³ Ezen ablautos szótó van meg például a magyar *abrak* < szl. *ob-rok* szóban is, amelynek eredeti jelentése „igéret” volt és a „jutalom” jelentésen keresztül jutott el még a szlávban mai jelentéséhez.

A tót *rákos* szó azonban nemcsak a lengyelben honosodott meg, hanem — amint már említettük — a csehben és kisoroszbán is, de már a későbbi „lárma“ jelentésben. Az oroszok pedig már természetesen a lengyel *rokosz* szót vették át „lázas“, „zendülés“ értelemben, vagyis szavunk orosz nyelvbeli jelentésének eredete már nem a magyar, hanem a lengyel történelemben van.

A *Rákos* helynévből lett köznév esetében tehát végeredményben egy tót szó terjedt el a szomszédos népeknél, azonban ez a tót szó a középkori magyar alkotmányos életben gyökerzik. És erről annyit mindenesetre elárul nekünk, hogy a régi magyar rendi országgyűléseken sok esetben kerülhetett volna sor a viharcsengő megszólaltatására...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*) *Rákos* — Im Mittelalter ist der Landtag der ungarischen Stände öfter auf dem Felde *Rákos* bei Budapest abgehalten worden. Infolge eines Missverständnisses wurde dann dieser Ortsname frühestens in der zweiten Hälfte des 14. Jhs. wahrscheinlich zuerst von Slowaken auch zur Bezeichnung des ung. Landtages verwendet. Das slowak. Wort *rákos* „ungarischer Landtag“ wurde dann auch von der deutschen und ungarischen Bevölkerung Oberungarns übernommen. In der Bedeutung „tumultuarische Versammlung“ ist es dann auch im Poln. heimisch geworden, wo es — anfangs wohl nur ironisch — zur Benennung der bewaffneten Versammlungen adeliger Konföderationen verwendet wurde. In der gesunkenen Bedeutung „Lärm“ haben es später auch die Tschechen und die Kleinrussen entlehnt.

„Kun nyelvtörédeink gyűjtése“

Szilády Zoltán folyóiratunkban (VII., 4–6.) felhívja a Kis- és Nagy-kunság művelt közönségét ismeretlen kun nyelvtörédek felkutatására, bár az I., 4–6. számában már történt erről gondoskodás, sőt a II., 1–2., II., 3–5., II., 9–12. számokban (dr. Györfi Lajos) több felelet érkezett be. Németh Gyula (III., 7–9. „Árpád-kori törökjeink“) ezeknek fennmaradását a következőképen magyarázza: „Az emberek leírták s mikor a kun nyelv kihalt, megtanulták az írásból; a szöveget, melyet már nem értettek, eltorzítva újra leírták, újra megtanulták, sőt az iskolákban is taníttatták — és így ment ez egészen napjainkig. Ma is van ember, aki tudja a kun Miatyánkot“.

Mindezek ellenére közli a kun Miatyánk egy romlott szövegét, mellyel az adalékok számát szaporítani sürgősen.